

УДК 374.71(477)

Л. Є. Сігаєва,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник
(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України)**ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

У статті розглянуто структуру освіти дорослих в сучасній Україні. Визначено основні форми організації освіти дорослих: формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта. Наведено їх характеристика та висвітлено основні принципи освіти дорослих у сучасній Україні, головним з яких є принцип андрагогіки.

Широкі можливості здобуття освіти відкривають для людей доступ до інтелектуальних, культурних цінностей, що розширюють їхній світогляд, поглиблюють професіоналізм, збагачують компетенціями, а в кінцевому підсумку допомагають у працевлаштуванні, кар'єрному зростанні. Сучасний рівень соціально-економічного розвитку людства, темпи науково-технологічного прогресу та змін ноосфери вимагають від людини не просто відносно однорідної підготовки до виробничого та соціального життя, а різноманітної і багатогранної, багаторівневої і різноспрямованої підготовки, що дає змогу індивідам із мінімальними затратами адаптуватися до швидких і часом різких змін в економічному, суспільному, політичному, культурному житті. Практика показала, що традиційна система освіти не в змозі задовольнити потреби дорослих у збагаченні знаннями, вміннями, а головне здатністю орієнтуватися, "не втратити себе" у нових умовах.

Сьогодні освіта розглядається як відкритий процес, що відбувається не тільки в стінах спеціально призначених для навчання закладів і не тільки під керівництвом викладачів-професіоналів, а всюди і під впливом всіх осіб, що володіють певним досвідом і прагнуть передати його іншим. Навіть зміст, форми й методи навчання нині стають предметом обговорення та результатом спільної діяльності тих, хто навчається і тих, хто навчає [1]. Починаючи з другої половини ХХ ст. сфера освіти дорослих значно розширилася свої межі. У цей час або з'явилися нові, або набули нових форм і змісту вже відомі види освіти.

В Україні за **ступенем організованості**, відповідно до прийнятої ЮНЕСКО термінології, виділяють три основних типи освіти дорослих: формальну, неформальну, інформальну. **За способом організації освіта дорослих підрозділяється на інституційну, групову та самостійну**. Кожен вид має свої особливості. Розглянемо їх більш детально.

Формальна освіта (formal education – *англ.*), (загальна й професійна), або інституційна – загальноприйнятий, традиційний вид освіти, представлений традиційними системами освіти, здійснюється в освітніх установах за навчальними планами та програмами, що відповідають державним стандартам та визначеним вимогам до рівня підготовки випускника навчального закладу. Таке навчання завершується, як правило, видачею диплома (сертифіката). Формальна освіта допускає організацію навчання, що відповідає п'яти основним вимогам:

- здійснюється в спеціально призначених для навчання установах;
- має систематизований характер, тобто забезпечує оволодіння систематизованими знаннями, уміннями й навичками;
- характеризується цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається;
- здійснюється спеціально підготовленим персоналом;
- завершується одержанням загальноновизнаного документа про освіту [2: 25-26].

Формальна освіта, або інституційний вид навчання – найбільш прийнятна й досить добре відома. Її відмінні риси – наявність досвідчених викладачів, добротних джерел навчання. Вона найбільш придатна для тих, хто не відзначається силою волі, особливою захопленістю науками. Сильні сторони цього виду навчання – стабільність, ґрунтовність (фундаментальність) підготовки, достатня глибина й високий рівень гарантії досягнення результатів та отримання документів про освіту [2: 25]. Недоліками цього виду навчання є висока міра диктату тих, хто навчає, відчуття залежності у тих, хто навчається, значна стандартизація, консервативність, негнучкість. Як правило, інституційне навчання недостатньо враховує психологічні особливості дорослих, які навчаються. Саме цей вид навчання є традиційним і широко розповсюдженим в Україні. До закладів, які забезпечують формальну освіту, належать вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації як державної, так і приватної форми власності (за денною, вечірньою й заочною формами навчання): університети, інститути, академії, коледжі, технікуми, вищі професійні навчальні заклади (ВПНЗ), магістратура, аспірантура, докторантура, підвищення кваліфікації, здобуття другої спеціальності, система інститутів післядипломної освіти.

На початок 2008/09 навчального року до мережі освітніх закладів України входило 881 вищий навчальний заклад різних рівнів акредитації (училища, технікуми, коледжі, інститути, академії, університети), з них 528 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, у тому числі 241 – державної форми власності, 83 – приватної та 204 – комунальної форми власності. Мережа вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації нараховує 353 заклади, у тому числі 225 – державної, 15 – комунальної,

113 приватної форм власності. Серед них – 196 університетів, 56 академій, 119 інститутів. Статус національного мають 82 університети та академії [3: 210]. За даними Державного комітету статистики у 2010 році, в Україні налічується 861 ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності, у тому числі 198 університетів, 58 академій, 110 інститутів, 1 консерваторія, 231 коледж, 136 технікумів та 127 училищ. І це не враховуючи понад тисячу різних філій, НКЦ, НКП та інших відокремлених структурних підрозділів [4].

Неформальна освіта дорослих – це, по суті, вся культосвітня робота з дорослими, здійснювана відповідно до інтересів і потреб різних категорій дорослих людей; вона не завершується отриманням диплома. На думку С. І. Змейова, така освіта відрізняється двома з перелічених вище параметрів, а саме: систематизованістю навчання та цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається [2: 25]. Це навчання організовується не в стінах навчальних закладів (наприклад, на виробництві, в клубах та ін.) і здійснюється не обов'язково професійними викладачами (наприклад, колегами по роботі), і яке, як правило, не завершується отриманням загальновизнаного документа про освіту. Таким є відвідування різного роду секцій, курсів, лекторіїв тощо. Тобто неформальна освіта – це будь-яке одержання нової інформації про різні сторони життя за допомогою навчання через різні курси, гуртки за інтересами, відвідування церкви та інше. У межах цього виду освіти, як правило, не потрібні попередні умови для початку навчання (рівень попередньої підготовки, вікові межі та ін.), не ставляться жорсткі вимоги до місця, часу, термінів, форм і методів навчання, що дає змогу включитися до процесу навчання значно більшій кількості людей ніж у формальну освіту. На відміну від формальної освіти, **сумісне (групове) навчання** відбувається в ході неформальної освіти. Неформальна освіта останнім часом набуває авторитету серед дорослих і на неї є попит. Організація навчання на різних курсах, вивчення іноземних мов, участь у гуртках за інтересами, оволодіння новими інформаційними технологіями тощо сприяють піднесенню статусу дорослої людини серед інших, утвердженню свого "Я". Неформальна освіта, або сумісне (групове) навчання, відрізняється тим, що в ній беруть участь ті, хто разом створили одну програму, чії цілі, план реалізації й основний зміст приймаються всіма членами групи. Ці люди зацікавлені в обміні інформацією й добровільно об'єднуються в групу. Американські дослідники вважають, що в такій групі повинен бути (і, як правило, буває) лідер, а також людина, яка виконує роль старости групи [2: 26]. Для успішного навчання в групі необхідна добра атмосфера взаємної поваги та зацікавленості. Групове (сумісне) навчання найбільш ефективне в тих випадках, коли програма навчання цікава декільком людям.

Інформальна освіта – це набуття знань дорослими людьми в процесі власної трудової діяльності, спілкування через засоби масової інформації. Фактично – це нагромадження різноманітних знань шляхом набуття життєвого досвіду; це аматорська освіта з метою задоволення особистості; вона ніколи не завершується і не має дипломів [5: 25-26]. В Україні інформальна освіта створюється через засоби масової комунікації, спілкування між дорослими, на основі життєвого досвіду і обміну цікавою інформацією для дорослих, шляхом відвідування установ культури і через самоосвіту. Будь-яке місце зустрічей, робоче місце, бібліотека можуть стати місцем освіти дорослих, якщо вони розвивають особистість або створюють умови для її саморозвитку. "Розширення" сфери прилучення до знань приводить до того, що джерела освіти стають центрами ресурсів, куди дорослий може звернутися по допомогу та за матеріалами. Створюється можливість появи баз даних, до яких у міру розвитку комп'ютеризації дорослі можуть звертатися. У результаті зростають можливості індивідуалізації навчання, які варто розглядати як одну з найважливіших особливостей становлення нової концепції освіти дорослих. Інформальна освіта, або освіта за формою самостійного навчання (інакше – індивідуальне навчання), характеризується більшою мірою автономності, незалежності тих, хто навчається, від зовнішніх дій (як несприятливих, так і сприятливих), а також гнучкістю навчання (за часом, місцем, формами та методами, змістом навчання). Найбільш доцільним індивідуальне навчання є в тих випадках, коли той, хто навчається, виявляє зацікавленість і відповідальність у навчанні, коли програма навчання не така складна. Для успішного самонавчання потрібне забезпечення багатьох умов: наявність достатніх джерел і засобів навчання, володіння навичками організації навчальної діяльності тими, хто навчається, кваліфікована допомога в навчанні тощо. Різні курси, гуртки за інтересами, заняття в громадських об'єднаннях з метою збагачення знань – належать до неформальної освіти. Навчання через відвідування культурних видовищних установ, самонавчання також належать до інформальної освіти [1: 210]. Варто зазначити, що перелічені вище види навчання взаємопов'язані та в чистому вигляді практично не існують. Крім формальної, неформальної, інформальної освіти, освіта дорослих в Україні охоплює весь спектр неофіційного й побічного навчання, що має місце у полікультурному суспільстві, в якому використовуються підходи, засновані на теорії й практиці освіти дорослих. За основним **способом взаємодії** освіту дорослих нині підрозділяють на **очну** і **дистантну (дистанційну)**. Переваги й можливості **очного навчання** відомі давно. Цей вид освіти забезпечується через безпосередній контакт, безпосереднє спілкування між тим, хто навчає, і тим, хто навчається, що дає змогу досягати високої ефективності навчання. Однак очна освіта не може забезпечити масове навчання. В усякому разі, значне збільшення кількості тих, хто навчається, породжує утруднення, пов'язані із браком приміщень, підготовкою кваліфікованих викладачів, забезпеченням навчального процесу необхідними джерелами та

засобами навчання [1]. Ось чому в другій половині ХХ ст. поява дистантної (в Україні частіше вживається поняття дистанційна) освіти сприяла розв'язанню багатьох проблем, пов'язаних із навчанням дорослих. Спочатку вона виникла й розвивалася в межах так званого навчання за листуванням. Цей вид навчання в нашій країні давно відомий як **заочна освіта**. Саме в СРСР така освіта набула найбільшого поширення і досягла значних успіхів. Проте навчання за листуванням пов'язане з великими витратами часу та матеріальних засобів для пересилки кореспонденції. Крім того, обмеження навчання письмовими роботами, недостатні можливості для спілкування з викладачами ставали на заваді ефективності навчання в межах дистантної освіти [1]. Крім письмових робіт і письмових джерел навчання, в дистантній освіті використовуються теле- й радіопередачі, відео- й аудіокасети, комп'ютерні програми, комп'ютерні, телефонні й очні консультації викладачів. Все це, з одного боку, сприяло розширенню можливості охоплення навчанням дорослих, а з другого, підвищувало ефективність навчання. Із розвитком дистанційної освіти з'явилася концепція "**відкритого**" навчання. Розвиток дистанційної форми навчання, розповсюдження самостійного навчання пов'язані з розширенням масштабів навчання населення різних країн, залученням в освітній процес значної кількості працюючого населення [6]. Цей контингент вимагає особливих умов для навчання; воно повинно ґрунтуватися на засадах андрагогіки. В основу організації освіти дорослих покладено такі основні її принципи: визнання права на освіту в будь-якому віці як одного з найважливіших фундаментальних прав людини; орієнтація освіти дорослих на загальнолюдські цінності та ідеали гуманізму; гармонізація інтересів особистості й суспільства; доступність освіти; автономність освітніх установ; взаємодія й партнерство державних органів, неурядових і громадських організацій; гласність під час розробки, прийняття та реалізації рішень; урахування специфіки освітніх потреб різних категорій дорослого населення; державна підтримка освіти дорослих; урахування світового досвіду.

Серед основних напрямів розвитку освіти дорослих виділимо: розвиток правової основи освіти дорослих; формування національної державно-суспільної системи керування освітою дорослих; розширення доступності загальної та професійної освіти, а також реалізації інших освітніх програм для різних груп населення, в т. ч. безробітних, осіб з обмеженими можливостями, мігрантів, осіб, що відбuvають покарання в місцях позбавлення волі, пенсіонерів; активізацію просвітницької діяльності, спрямованої на підвищення загальної культури й соціальної активності населення шляхом поширення наукових знань і досягнень культури; поліпшення умов і якості навчання дорослих: створення умов для вираження потреб людини у навчанні; забезпечення доступності та якості; відкриття шкіл, коледжів і університетів для дорослих, які навчаються; поліпшення умов для професійного розвитку фахівців з освіти дорослих: сприяння розвитку освіти дорослих, орієнтованої на практичну діяльність; сприяння розвитку наукових досліджень із навчання дорослих; навчання дорослих у зв'язку з проблемами довкілля, охорони здоров'я й народонаселення; навчання дорослих через надання їм суттєвих можливостей для доступу до всіх культурних установ, засобів масової комунікації та нових інформаційних технологій, зокрема: розвиток взаємодії з новими інформаційними технологіями навчанням дорослих, сприяння справедливому використанню інтелектуальної власності, формування системи підготовки кадрів для освіти дорослих, удосконалення фінансування освіти дорослих, розвиток механізму координації діяльності держав-учасниць співдружності в сфері освіти дорослих, зміцнення міжнародного співробітництва.

До середини ХХ ст. освіта для дорослих була замкненою системою. Її основною метою була підготовка молодого покоління до виробничої, професійної діяльності, до вступу в "доросле" соціально-виробниче життя. Ця підготовка розглядалася як передавання знань, які базувалися на соціальному досвіді попередніх поколінь [7]. Для переважної більшості людей освіта була відносно коротким періодом у їхньому житті, що завершувалося переважно із закінченням школи або професійно-технічного навчального закладу. Потім доросла людина долучалася, як правило, до праці, а якщо мала бажання продовжити навчання, могла здобути освіту за заочною або вечірньою формою. Більша частина молоді відповідного віку в системі освіти практично мала обмежений доступ до вищих ступенів освіти. Так, в 1960/61 навчальному році в усіх країнах світу навчалася в початкових школах 63 % дітей відповідного віку, в середніх навчальних закладах – 32 % учнів відповідного віку та у вищих навчальних закладах – тільки 5,9 % молоді 20-24 років [8]. Обмеження в доступі до освіти базувалося на жорсткому відборі молодих людей, який здійснювався, головним чином, за соціальними ознаками. Належність до вищих прошарків суспільства практично забезпечувала "шлях угору" конкретній людині. Наприклад, в 1960-ті роки частка вихідців із нижчих соціальних прошарків суспільства (робітників, селян, дрібних службовців) серед студентів вищих навчальних закладів становила в розвинених капіталістичних країнах всього лише від 5 до 14 % [9: 219-220]. Тим самим породжувалася соціальна нерівність, характерна для сучасного рівня розвитку суспільства. Освіту можна було здобути тільки там, де функціонувала система – в межах спеціальних установ – навчальних закладів, – де навчання здійснювалося лише спеціально підготовленими фахівцями. У сучасних умовах освіта в Україні перетворюється **на сферу освітніх послуг**, на яку значною мірою розповсюджуються закони дії ринкового механізму: попит, пропозиція, конкуренція, маркетинг тощо. Отже, вектор розвитку освіти в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. можна

визначити як шлях подолання жорсткої детермінованої системи освіти за допомогою: розширення меж традиційних систем освіти; усунення різних обмежень, набуття більшої гнучкості; розкріпачення індивіда в процесі навчання.

Сферу освітніх послуг характеризує низка **специфічних ознак**, що відрізняють її від звичного, традиційного поняття **системи освіти**:

- різноманітність змісту, видів, форм, методів навчання;
- свобода вибору тих, хто навчається, рівня, місця, часу, вартості, термінів, змісту, форм, методів навчання і самих викладачів;
- орієнтованість на потреби клієнтів, або споживачів: їх не примушують пристосовуватися до наявних освітніх послуг, а сфера освіти створює ті освітні послуги, які необхідні споживачу;
- негарантованість якості освітніх послуг, що надаються;
- високий ступінь конкуренції між різними видами послуг;
- запровадження платності освітніх послуг [2: 28-29].

Таким чином, головна видозміна **роль освіти** в житті дорослої людини та суспільства полягає в тому, що вона з соціального інституту, що становить частину державного апарату, все більше перетворюється на сферу послуг, що діє на замовлення перелічених вище суб'єктів суспільного розвитку [2: 30].

Головним завданням освіти дорослих в сучасних умовах стає **створення необхідних умов для навчання людини**, що є засобом реалізації її життєвих цілей з огляду на суспільні умови і завдання. Якщо раніше основною метою освіти була підготовка молодшої людини до виробничого життя, то тепер вона покликана забезпечити різнобічну підготовку індивіда до життя у всіх його проявах, у тому числі розвинути критичне осмислення власного "я" та навколишньої дійсності, а також здатність адаптуватися до змін навколишнього світу [7]. Тобто нині мета освіти – не тільки забезпечити "оптимізацію професійної мобільності", але й надати людині можливість "бути самою собою", а також сформувати у неї "постійне бажання вчитися і створювати себе".

Нами узагальнено організаційну структуру освіти дорослих в сучасній Україні (рис. 1).

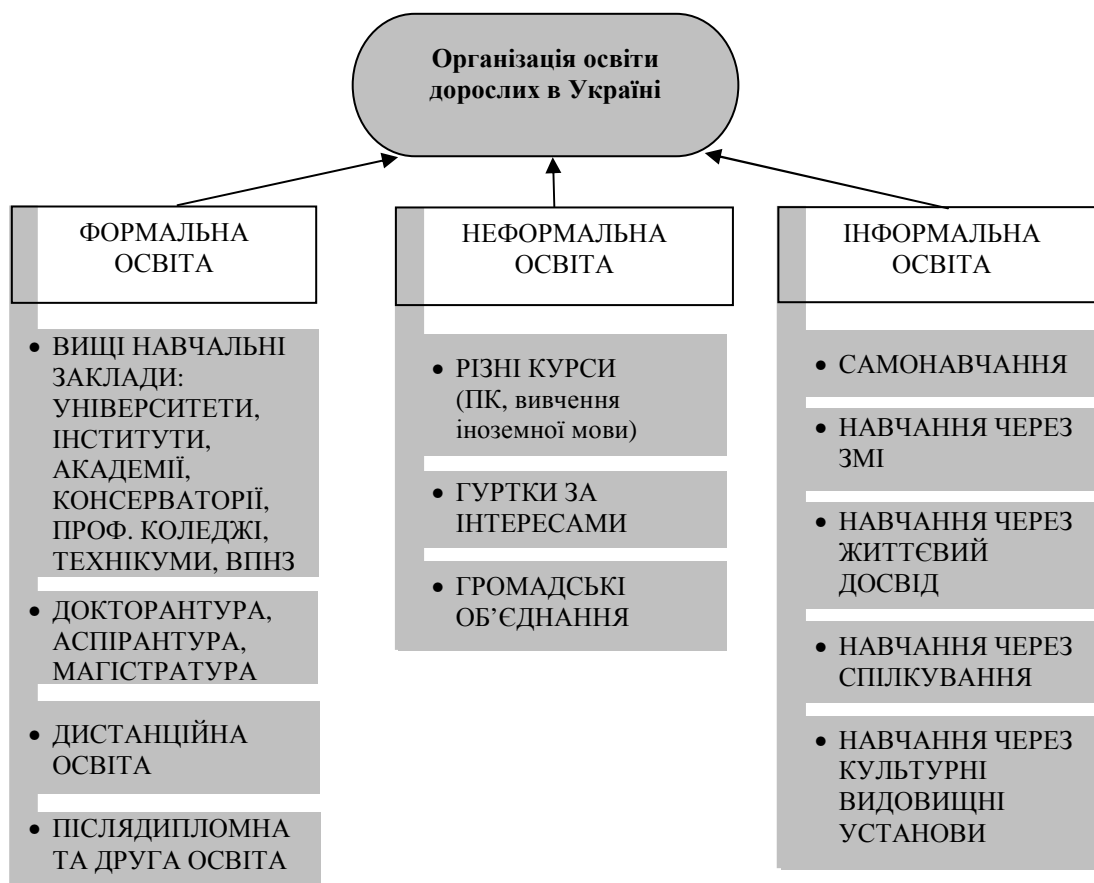

Рис. 1. Організаційна структура освіти дорослих в Україні (авторська інтерпретація).

Отже, розвиток освіти дорослих в будь якій країні світу – це стратегічний ресурс та національне надбання держави. Сподіваємось, що освіта дорослих в Україні, яка набирає обертів, займе своє певне місце.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник В. В. Освіта впродовж життя : як і чому вчити дорослих ? [Електронний ресурс] / В. В. Олійник. – Академія педагогічних наук України, 2007. — Режим доступу : <http://www.apsu.org.ua/ua/information/press/956784>.
2. Змеев С. И. Андрагогика : основы теории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеев. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 208 с.
3. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [Дмитриченко М. Ф., Хорошун Б. І., Язвінська О. М., Данчук В. Д.]. – К. : Знання України, 2006. – 440 с.
4. Засідання підсумкової колегії МОН України "Про підсумки діяльності вищих навчальних закладів у 2009 році та основні завдання на 2010 рік" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2010/23_04/2.
5. Змеев С. И. Образование взрослых в России и в мире / С. И. Змеев // Педагогика. – 1999. – № 6. – С. 106–108.
6. Клопов Р. В. Генезис дистанційного навчання / Р. В. Клопов // Педагогічний процес : теорія і практика : [зб. наук. праць] / Благод. фонд ім. А. С. Макаренка. – К., 2005. – Вип.2. – С. 37–46.
7. Сисоева С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. Сисоева, І. Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
8. Доповідні записки Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів СРСР та ЦК КП України з питань народної освіти (Т. II) // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 3315, арк. 1–280.
9. Кубс Ф. Г. Кризис образования в современном мире : системный анализ / Ф. Г. Кубс. – М. : Прогресс, 1970. – 261 с.
10. Delors Jacques. Adult education : from luxury to necessity / Jacques Delors // Bulletin Education For All's 2000. – № 27. – April-June 1997. – 25 p.

Матеріал надійшов до редакції 03.06. 2011 р.

Сигаева Л. Е. Характеристика структуры образования взрослых в современной Украине.

В статье подана структура образования взрослых в современной Украине. Определены основные формы организации образования взрослых: формальное образование, неформальное образование, информальное образование. Подана характеристика каждой из форм и освещены основные принципы образования взрослых в современной Украине, главным из которых является принцип андрагогики.

Sigayeva L. E. The Characteristics of Adults' Education Structure in the Modern Ukraine.

The article presents the structure of adults' education in the modern Ukraine; determines the main forms of adults' education structure: formal education, non-formal education, informal education; gives their characteristics, illustrates the main adults' education principles in the modern Ukraine, where the andragogy principle predominates.